

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

RECENZOVANÝ ČASOPIS | PEER-REVIEWED JOURNAL

2017 | Vol. 9 | No. 2 | ISSN 1803-8220

ŠPOTTOVÁ, Kristina (2017). Horizontální evropeizace: teoretická úvaha nad horizontální formou konceptu evropeizace. *Acta Politologica*. Vol. 9, no. 2, pp. 1-17.

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

This article is protected by copyright. Copying and use of its content and presenting it as original research without proper citation is plagiarism, which is subject to legal sanctions.

Katedra politologie Institutu politologických studií

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Department of Political Science, Institute of Political Studies

Faculty of Social Sciences, Charles University

Horizontální evropeizace: teoretická úvaha nad horizontální formou konceptu evropeizace

Kristina Špottová¹

Abstract:

This article aims at the underdevelopment of the concept of Europeanization in general and its horizontal form in particular. Although the concept of Europeanization is the subject of various research, its horizontal form is still rather underdeveloped, despite the rather frequent usage of the name. The goal of this article is to provide the definition of the often used but inadequately explained concept of horizontal Europeanization, based on the examination and analysis of its key aspects (i.e. process, change and subjects). The definition is in the latter part of this article specified by distinguishing between horizontal Europeanization and cyclic Europeanization, or false horizontal Europeanization, using the characteristics of the process and the activity of the EU institutions, respectively, as the distinction. The definition of the concept of horizontal Europeanization serves as a theoretical explanation of the name used in current research and also as a background for better empirical understanding of the horizontal processes. The description and even discovery of such processes should be clearer and easier if based on this definition rather than on currently available general definitions or particular descriptions of selected processes.

Key words: *Europeanization; horizontal Europeanization; cyclic Europeanization; EU; European Union*

Úvod

Evropeizace jako koncept související s evropskou integrací² je zavedeným a populárním tématem nejen politologického výzkumu. Aktuálnost výzkumu je daná neustálým průběhem evropeizace, její konvergenční i divergenční povahou a rozmanitými oblastmi, jichž se dotýká. Vyčerpaný není ani teoretický výzkum, což dokazuje množství používaných definic a přístupů.

Samotná konceptualizace evropeizace je různorodá, od úvah nad účelností tohoto počínání³ až po vytváření definic a charakteristik prvků konceptu.⁴ Různorodost výzkumů je

¹ JUDr. Mgr. Kristina Špottová je doktorandkou na katedře Mezinárodního a evropského práva na Právnické fakultě Masarykovy Univerzity, Veveří 70, 611 80 Brno. Kontakt: kristina.spottova@law.muni.cz.

² Z mnoha podob evropské integrace, kterou někteří díky jejímu charakteru multilaterální spolupráce chápou jako regionální formu globalizace (Schmidt 2013: 409), je v současnosti nejvýznamnější a nejkompexnější Evropská unie. Je tak výhodné demonstrovat zkoumané jevy na EU, která poskytuje poznatky zobecnitelné i pro jiné podoby evropské integrace.

³ I přes různorodost pojetí konceptu se odborníci zabývající se evropeizací v zásadě shodují, že snaha o její konceptualizaci má smysl, debatu na toto téma přehledně shrnují např. Buller a Gamble (2002) nebo Vale (2011).

⁴ Z nejvýznamnějších autorů a prací na teoretickém poli je třeba uvést Ladrech (1994); Risse, Cowles, Caporaso (2001a); Goetz, Hix (2001); Börzel (2002); Olsen (2002); Featherstone, Radaelli (2003); Radaelli (2004);

na jednu stranu obohacující, na druhou však přináší nepřehlednost, především díky množství definic a jejich nesourodosti či neschopnosti pokrýt všechny skutečně probíhající procesy.

Vznik tohoto textu je motivován používáním pojmu horizontální evropeizace v odborné literatuře, aniž by byl solidněji teoreticky ukotven, především v návaznosti na teorii konceptu evropeizace.⁵ Cílem tedy není vytvářet či zavádět nový, dosud nepoužívaný termín (neboť s pojmem horizontální evropeizace již výzkum operuje), ale blíže se zamyslet nad jeho teoretickým základem a místem v rodině konceptu evropeizace (text tedy bude teoretickou konzultací na základě sekundární literatury). Článek si klade za cíl představit pojetí horizontální evropeizace ve stávajícím výzkumu a v návaznosti na něj popsat zákonitosti horizontální evropeizace, charakterizovat procesy, které pod ní spadají a poukázat na možnost záměny se zdánlivě horizontálními procesy. Širším cílem je pak přispět k vymezení konceptu evropeizace, a to právě prostřednictvím definice evropeizace horizontální, která zatím, byť pojmově využívána, uspokojivě definována není.

Smysl definice horizontální evropeizace spočívá kromě sjednocení teoretického základu také v usnadnění dalšího empirického výzkumu. Definice poskytne jasný návod, na co se při zkoumání zaměřit a co následně popsat (v praxi jen dosadíme konkrétní charakteristiky). Tuto službu nemohou obecné definice evropeizace poskytnout (viz následující kapitola). Výsledkem tak bude mimo jiné snazší odhalení samotné existence (horizontální) evropeizace – definice navede, kde evropeizaci hledat. Konkrétní popis pak bude produkovat srovnatelné a dále použitelné poznatky⁶ v rodině výzkumu evropeizace (nebudou srovnávána „jablka s hruškami“ což by bylo nevyhnutelné při absenci definice, ale i při využívání pojmů mimo rámec evropeizaci).

Obecné definice evropeizace a stávající výzkum na poli horizontálních procesů

Vzhledem k množství definic evropeizace není pro jakékoliv teoretické úvahy vhodné vycházet jen z jediné,⁷ protože by to vedlo pouze k rozpracování upřednostněné definice. Namísto toho je třeba evropeizaci charakterizovat v co nejobecnějších prvcích, které se pravidelně opakují. Pro účely tohoto textu je tak evropeizace proces změny, k němuž dochází v důsledku evropské integrace. Rozhodující předpoklad je povaha evropeizace jako procesu, který probíhá v rovině vertikální (vzestupně a sestupně) a horizontální. Uvedené dělení se logicky odvíjí od dynamické povahy evropeizace, proto z něj vychází také předkládaný text.

Aby bylo možné vytvořit funkční definici horizontální evropeizace, je třeba se nejdříve zamyslet nad tím, do jaké míry ji obsahují obecné definice evropeizace a jak je již v literatuře popsána. Následně je pak potřeba zmínit také dílčí horizontální procesy, které mohou být pod vytvářenou definici zahrnuty.

Dančák, Fiala, Hloušek (2005); Graziano, Vink (2007); Ladrech (2010); Bulmer, Lequesne (2013).

⁵ Oproti trendu upozadění konceptualizace evropeizace v současném výzkumu (Exadaktylos, Radaelli 2009) se tento text snaží naopak reagovat na konkrétní problém konceptualizace.

⁶ Příkladem srovnání vertikální a horizontální evropeizaci (např. harmonizace a dobrovolná spolupráce mimo pravomoc EU) nebo srovnání podob horizontální evropeizace (např. porovnání vzniku institucionalizované spolupráce oproti pouhé vzájemné inspiraci).

⁷ Mimo jiné i proto (jak přesně podotýká Moumoutzis), že o definici konceptu evropeizace stále neexistuje akademický konsensus (Moumoutzis 2011: 608).

Obecné definice

Pro úvahu nad schopností obecných definic popsat horizontální procesy budou jako reprezentanti teoretického výzkumu vybrány definice Radaelliho, Ladrecha (Radaelliho jako nejznámější, spolu s Ladrechovou reprezentující uznávaný a často citovaný náhled na evropeizaci) a Olsena (kvůli své mnohostrannosti).

Radaelli (2004: 3) považuje evropeizaci za „*proces a) utváření b) rozšiřování a c) institucionalizace formálních a neformálních pravidel, procedur, paradigmat politiky, stylů, „způsobů jak dělat věci“ a sdílených hodnot a norem, které jsou nejprve definovány a konsolidovány v politickém procesu EU, a poté inkorporovány do logiky domácího (národního a subnárodního) diskurzu, politických struktur a veřejných politik*“. Radaelli nepočítá s definicí a konsolidací na domácí úrovni a následně inkorporaci opět do domácích podmínek, to vše horizontálně, mimo unijní úroveň (např. jako pouhé sblížení politik). Tvrzení, že nejprve dochází k definování a konsolidaci v politickém procesu EU, a až následně k přijetí vzorů národní úrovně, odkazuje jednoznačně k evropeizaci sestupně.

Ladrech (1994: 69) považuje evropeizaci za „*inkrementální proces přeorientování směru a podoby politik do té míry, že se politická a ekonomická dynamika Společenství stane součástí organizační logiky národních politik a jejich tvorby*“. Jednoduchý výklad odkazuje k evropeizaci vertikální sestupné – prvky z evropské úrovně jsou přijaty na úrovni národní. Širší výklad však dává prostor i pro horizontální procesy. Politická a ekonomická dynamika totiž může znamenat i pouhou reakci států na integrační proces (státy se díky integraci ovlivňují). Tato definice dokáže pokrýt horizontální procesy, ale je natolik obecná, že je neumožňuje přesněji popsat jenom na jejím základě. Ladrech představuje spíše teoretické přiblížení změny aktérů než definici samotného procesu.

Olsen (2002: 924) definuje evropeizaci v pěti samostatných typech podle subjektu změny. Pro horizontální procesy je relevantní čtvrtý typ – „*export forem politické organizace a vládnutí, které jsou typické a odlišující pro Evropu mimo evropské teritorium*“. Tento popis sice zahrnuje i horizontální procesy, zdaleka ale ne všechny. Vyloučení vnitrounijních procesů neumožňuje použít Olsenovu definici, protože jednoduše nebude dopadat na žádný proces odehrávající se mezi členskými státy.

Pojem „horizontální evropeizace“

Přímo s pojmem horizontální evropeizace operuje řada autorů, každý však pod ním chápe něco jiného. Příkladem Bulmer (2007: 47) chápe horizontální (intra-EU) evropeizaci jako export hodnot mezi členskými státy za mediace EU. Colomb (2007: 351) hovoří o dobrovolných procesech založených na souhlasné vůli účastníků, podobně Criado (2009: 301) o procesu, v němž je tlak k zajištění konformity s unijními politickými modely nahrazen socializací, rutinizací a učením se. Pouze jako situaci, v níž členské státy ovlivňují změny v jiných členských státech skrze EU, chápe horizontální evropeizaci Vale (2011). Obdobně uvažuje Quaglia (2009: 1063, 1066), která ji považuje za proces, v němž jsou vzory politik z členských států implicitně přijaty na unijní úrovni a následně přijaty v jiných členských státech, bez nutného zapojení unijních institucí.

Jako proces výměny mezi aktéry na stejné úrovni charakterizují horizontální evropeizaci Graziano a Vink (2013: 47). Pouze podle povahy aktérů ji definuje také Garavoglia (2011: 10), tedy probíhající mezi nadnárodními aktéry nebo mezi národními aktéry z různých členských států. Podobně Mau a Mewes (2012: 7) hovoří o různých formách individuálních

přeshraničních aktivit v rámci EU. Beck a Grande (2007: 98) zase definují horizontální evropeizaci minimalisticky jako regionální koncept transnacionalizace spojený s EU. Koopmans a Erbe (2004: 101) dokonce chápou horizontální evropeizaci úzce jako propojenou komunikaci mezi členskými státy. Na ně navazující Brüggemann a Kleinen-von Königslöw (2009: 4) rozumí horizontální evropeizaci již jenom zvýšené povědomí o tom, co se děje v jiných členských státech.

V českém prostředí například Zemanová (2007: 37-38) charakterizuje horizontální evropeizaci jako vliv ostatních států, sociální učení spojené s jejich vzájemnou interakcí. Hloušek a Homolová (2012: 474) potom hovoří o nehierarchické evropeizaci.

Závěrem je třeba zmínit také existenci výzkumné skupiny „*Horizontal Europeanization*“, která se zabývá výzkumem horizontální evropeizace ze sociologického hlediska, a to v sedmi partikulárních oblastech.⁸ Výzkum je zaměřen velmi úzce, evropeizace je chápána jako proces měnící sociální vztahy a lidské životy, horizontální evropeizace je pak spojována se socializačními přeshraničními procesy (resp. interakcí, kontakty a vztahy mezi státy). Využití závěrů skupiny tak spadá především do sféry sociologie, a to v rámci úzkého zaměření socializace v Evropě.

Horizontální procesy

Součástí stávajícího výzkumu jsou také popisy některých horizontálních procesů, resp. prostředků, jimiž se horizontální evropeizace realizuje (Colomb 2007: 351).⁹ Prvním zástupcem je tzv. crossloading. Jednoduše jako přenos myšlenek, praxe aj. mezi státy (s nebo bez účasti EU) jej charakterizují Bache, Bulmer, George a Parker (2015: 45, 48). Podle Hang (2011: 137, 144) vytváří EU při crossloadingu prostor (arénu) pro výměnu, která může probíhat nezávisle na EU a bez přímého přispění unijních institucí. Wong a Hill (2011: 4) oproti tomu hovoří o obousměrném procesu (vedoucímu k vyjednání konvergence politických cílů, preferencí a identit) mezi národní a nadnárodní úrovní. Crossloading představuje zřejmě nejširší pojetí horizontálních procesů, byť zdaleka nepokrývá všechny (např. procesy ústíci v divergenci, vytváření nových mezistátních struktur bez zásahu EU¹⁰) a naopak zahrnuje i nehorizontální procesy (zejm. s aktivní účastí EU¹¹ či zmíněné vyjednávání mezi národní a nadnárodní úrovní).

„*Učení se*“ a „*přenos dobré praxe*“ jsou dalšími zástupci nejčastěji popisovaných horizontálních procesů.¹² Bulmer a Radaelli (2013: 369-371) vidí klíčový charakter učení se v ideové konvergenci, která přináší domácí změnu, přičemž EU funguje právě jako platforma konvergence a přenosu. Kern (2007: 4-5) spojuje s přenosem dobré praxe výměnu zkušeností a vytváření nových řešení, bez donucení a přítomnosti evropských institucí. V pozdějším

⁸ Vyšší vzdělávání, správní praxe v otázkách azylu, solidarita mezi občany a členskými státy EU, přeshraniční interakce a nadnárodní identity, profesionalizace odborných znalostí o EU, pracovní vztahy, sociální nerovnost.

⁹ Širší výčet viz Colomb (2007: 351), konkrétněji např. Bruno, Jacquot, Mandin (2006).

¹⁰ Např. částečně institucionalizovaná spolupráce v rámci Visegrádské skupiny.

¹¹ Např. vytváření Uníí regulovaných mezistátních struktur, typicky spolupráce kontrolních orgánů prostřednictvím kontaktního výboru.

¹² Zde je třeba zmínit, že Radaelli ve svém výzkumu dokazuje obtížné dosáhnoutí skutečného procesu učení se, a to jak na makro tak mikro úrovni (Radaelli 2009: 1160). Rozšiřování teorie tímto úzkým směrem tak nemusí být pro praktický výzkum tolik relevantní, což naopak nahrává relevanci zkoumání obecnějších procesů, jako je právě horizontální evropeizace.

výzkumu Kern (2009: 3-4) dělí evropeizaci na externí, interní vertikální a interní horizontální,¹³ přičemž právě externí evropeizaci popisuje jako přenos nejlepší praxe či zkušeností na mezinárodní úrovni.

Další typickou oblastí je komunikace. Povahu komunikace vymezují Knill, Tosun a Bauer (2008: 18) jako jeden ze způsobů evropského vládnutí. V podstatě se jedná o prostředek přenosu dobré praxe, učení se a o vytváření a podporu nových modelů.¹⁴ Podobně komunikaci charakterizuje Knill i ve spolupráci s Lenschow (2005: 589), a to jako výměnu informací v nadnárodních sítích, kdy jedním z cílů je vzájemné učení se. Ani komunikace, ani učení se (či přenos dobré praxe) nedokážou (podobně jako crossloading) pokrýt např. procesy ústí v divergenci nebo hledání nových řešení¹⁵ – jednoduše proto, že není co přenášet, od koho se co učit.

Někteří autoři potom horizontální evropeizaci zahrnují ve svých závěrech pouze implicitně. Např. Risse a Börzel hovoří o procesech mezi různými úrovněmi (Börzel, Risse 2003: 57), Ladrech zase o evropeizačních změnách, které probíhají všemi směry (Ladrech 2005: 319), později o formě institucionálního izmorfismu, v rámci něhož probíhá interakce (Ladrech 2013: 317). Knill a Lehmkuhl (2002: 256, 263) vyčleňují zvláštní mechanismus evropeizace, a to „*rámování domácích přesvědčení a očekávání*“. EU zde funguje jako faktor vytvářející možnosti, což také implikuje existenci horizontálních procesů.

Zhodnocení stávajícího výzkumu

Ze shrnutí stávajícího výzkumu vyplývá několik poznatků. Za prvé, obecné definice evropeizace jsou pro popis horizontálních procesů spíše nevhodné, na horizontální procesy nepoukazují a nepřinášejí návod, jak ji popsat. Za druhé, pojem horizontální evropeizace nemá ustálený význam, různí autoři mu přisuzují odlišnou povahu, což reálně znemožňuje srovnání výzkumů či vycházení ze zavedeného významu pojmu. Za třetí, existující popisy určitých dílčích horizontálních procesů taktéž nelze využít pro charakteristiku horizontální evropeizace (mimo jiné by to odporovalo cíli tohoto textu – vysvětlit ve výzkumu používaný pojem horizontální evropeizace), protože je nelze takto zobecnit, navíc terminologicky se vymykají zavedenému pojmosloví evropeizace. Zastřešení pojmem horizontální evropeizace je logickým krokem,¹⁶ umožňujícím uvést získané poznatky do vzájemné souvislosti, popsat a srovnávat je na jednotném základě, a to v rámci výzkumu evropeizace.

Definice horizontální evropeizace

Následující charakteristika jednotlivých prvků vychází z odpovědí na otázku kdo (aktéři), co (změna) a jak, resp. proč (proces).

¹³ Obdobně viz Beck, Grande 2007: 122.

¹⁴ Za nejvýraznější prostředek komunikace jako způsobu vládnutí pak Knill, Tosun a Bauer (2008: 19) označují Otevřenou metodu koordinace, zkráceně OMC.

¹⁵ Např. přijímání subsidiárních smluv.

¹⁶ Viz např. Homolová a Hloušek (2012).

Proces

Prvním charakteristickým prvkem horizontální evropeizace je její dynamická povaha. Dynamika vychází z pojetí evropeizace jako procesu, tedy nikoliv jako statické veličiny, která by měnila hodnotu podle „*míry evropeizace*“. Z teoretických prací naráží na rozlišení dynamického a statického pojetí například Radaelli (2004: 5), který hodnotí dynamické pojetí jako modernější. Současný výzkum podle Radaelliho nepokládá otázku ve smyslu, zda je stát evropeizovaný či ne. Podobný názor zastávají také Bache a Marshall (2004: 5), kteří evropeizaci jako koncový stav odkazují do první generace výzkumu.

Statické pojetí evropeizace je jen obtížně teoreticky uchopitelné, protože by vyžadovalo dopředu stanovit, od jak výrazné změny hovoříme o evropeizaci. Kvórum by navíc bylo třeba vymezit zvláště pro každé specifické odvětví empirického výzkumu. Z těchto důvodů bude horizontální evropeizace charakterizována jako proces. Za evropeizaci tak může být označena jakákoliv změna (viz následující podkapitola), čili nebudou odlišovány „*nedostatečně evropeizované*“ případy. Stejně tak odpadá nutnost zabývat se konečným stavem evropeizace, neboť ten z podstaty věci nelze s delší časovou platností určit.¹⁷ Když hovoříme o určité oblasti jako o evropeizované, nemyslíme tím tedy absolutní soulad s evropským vzorem (už jenom vzhledem k tomu, že evropeizace může mít i divergenční povahu), ale konstatování vlivu EU. Tento vliv se projevuje narušením vývoje dané oblasti, jinými slovy nastává díky EU situace, která by bez ní nenastala.

Pro přesnější uchopení je třeba určit také průběh procesu, což umožní negativní vymezení vůči evropeizaci vertikální. Prvkem, který charakterizuje vertikální evropeizaci, je interakce unijní a národní úrovně. Horizontální proces je tedy takový, u něhož nedochází k přenosu mezi unijní a národní úrovní. Nestačí totiž poukázat jen na koncové body (tedy přenos z národní na národní úroveň), ale také na průběh, který musí být horizontální po celou dobu.

Dále je třeba charakterizovat původ procesu, který spočívá v existenci EU. Pouze takový proces, který je, byť nepřímo, způsoben EU, může být považován za evropeizační. Činnost EU a jejích institucí je nejviditelnější příčinou, počítat je však třeba i s vlivem samotné existence EU. Ta tak může být jenom okolností, která aktivuje procesy, aniž by do nich přímo zasahovala. Typickým případem je aktivování soukromého sektoru k vzájemné spolupráci či inspiraci za účelem využití možností, které EU poskytuje – EU sama nezasahuje, ale existence jí vytvořených možností navádí aktéry k vzájemné interakci (Grossman 2006: 343).¹⁸

Jak již bylo řečeno, EU je jenom zástupným faktorem evropeizace, obdobnou příčinu tak představují také jiné organizace, které jsou vyjádřením evropské integrace (např. Rada Evropy). K zjištění, zda příčina leží skutečně v EU, můžeme využít standardní metody zjišťování existence evropeizace, jak je popsal např. Haverland (2005). Nejjednodušším příkladem je protichůdné zdůvodnění, tedy položení otázky, zda by ke zkoumanému jevu došlo i bez existence EU, případně vytvoření kontrolního vzorku, v němž EU nefiguruje, pro zkoumání konkrétních procesů (klasicky u nečlenských států [Radaelli 2012: 9]).¹⁹ Konečně je

¹⁷ Ke stejnému závěru dochází také Howell (2002: 20), který argumentuje neustálým procesem domácí změny spojeným s vývojem EU.

¹⁸ Dalšími ukázkovými příklady jsou vytváření partnerství v návaznosti na regionální politiku. Komise předpokládá vznik horizontálního partnerství, jejich existence a fungování je však zcela na národních státech. Dalším příkladem je sbližování judikatury soudů členských států.

¹⁹ Např. rozlišení spolupráce Visegrádské skupiny (vznikl za účelem zapojení do evropské integrace) a států Beneluxu (historicky nezávislá na EU).

pro empirický výzkum vhodné, dle Radaelliho dokonce nezbytné (Radaelli 2012: 12), využít také sledování procesu v čase, které odhaluje kauzalitu vlivu EU (Moumoutzis, Zartaloudis 2016).²⁰ Výhody sledování procesu spočívají nejen v odhalení příčiny, ale také způsobu průběhu procesu, což je z hlediska praktického zkoumání horizontální evropeizace podstatný prvek (k dalším výhodám a praktickému použití techniky sledování procesu z hlediska zkoumání kauzality viz Panke 2012).

Změna

Další prvek – změna původního stavu, představuje vnější projev evropeizace. Jak vyplývá z dynamického pojetí evropeizace, je změna rozlišována pouze ve smyslu existence a neexistence (pro rozhodnutí se, zda hovoříme o horizontální evropeizaci, není třeba hodnotit rozsah změny, samozřejmě takto zaměřené výzkumy mohou dále téma rozvíjet, k problematice hodnocení rozsahu evropeizace viz Töller 2012). Změna je tedy jakákoliv odlišnost oproti výchozímu stavu, určení její konkrétní podoby v empirickém výzkumu je nevyhnutelně závislé na specifikách zkoumaných případů.²¹ Vymezit podobu změny je tedy v rámci teorie možné jen velmi obecně, a to na základě typizovaných vlastností. Nejobecněji dělíme změny na konvergenční (tedy měnících sledovaného aktéra tím způsobem, že se přizpůsobuje přenášenému podnětu) a divergenční (aktér reaguje opačně, vymezuje se vůči přenášeným vzorům či podnětům, tedy např. namísto liberalizačních opatření přijímá jako ochranu opatření restriktivní).

Charakteristiky změny vycházejí z rozpracování konceptu evropeizace podle Risse, Cowles a Caporasa (2001b: 6), který sice cílí na vertikální evropeizaci, ale svým popisem změny představuje vhodný podklad i pro evropeizaci horizontální. Změna je podle uvedené trojice autorů způsobená nesouladem a ovlivněná zprostředkujícími faktory (změnu usnadňujícími) a veto body (místy změnu znesnadňujícími).

Prvním klíčovým bodem je nesoulad mezi evropeizací a domácími strukturami (Risse, Cowles, Caporaso 2001b: 6), tedy mezi původním stavem a stavem ovlivňujícím. V případě horizontální evropeizace je třeba chápat tento nesoulad v širším slova smyslu, tedy i jako rozdíl mezi potenciálními stavy, např. stavem existujícím a stavem ideálním či dohodnutým. Z hlediska praktického výzkumu je pak vhodné upozornit, že nesoulad (a tedy prostor pro evropeizaci) může vzniknout také u aktéra, který je původcem určité změny (vzoru, praxe atd.). Typicky se jedná o proměnu domácích výchozích podmínek. Příkladem může být vzájemná dohoda aktérů na určitém postupu, který kopíruje zavedenou praxi jednoho z nich, přičemž u daného aktéra dojde mezitím ke změně tohoto postupu (Moumoutzis 2011: 614).

Dalším prvkem je adaptační tlak, který působí ve prospěch domácí změny a je vyvíjen kvůli existenci nesouladu (Risse, Cowles, Caporaso 2001b: 7). Nutnost přítomnosti adaptačního tlaku byla již v odborné literatuře rozporována (např. Bulmer 2007), je spojen spíše s vertikálními procesy, konkrétně s evropeizací sestupnou (adaptační tlak se snaží odstranit nesoulad např. autoritativním působením EU). Toto pojetí v zásadě vylučuje zahrnutí adaptačního tlaku do konceptu horizontální evropeizace, který je založen spíše na dobrovolnosti než donucení. Zahrnout jej nicméně můžeme při rozšíření jeho chápání o „měkké“ pojetí, tedy např. jako výsledek vnitřních procesů aktéra, výhodnosti postupu („nutí“ aktéra jednat

²⁰ Blíže k problematice kauzality ve výzkumu evropeizace viz Radaelli (2012).

²¹ Náповědou k určení podoby změn může být obdoba neoinstitucionalistického sledování předcházejících struktur, které změnu ovlivňují (Saurugger 2016: 73-74).

určítým způsobem), předběžné reakce atd.²² Druhou možností je rozšíření chápání tlaku o tlak vyvíjený jinými aktéry na stejné úrovni. Tuto variantu (ať už jako čistý nátlak či pouhé poukazování) popisují Moumoutzis a Zartaloudis (2016: 342) jako návod pro empirický výzkum založený na sledování procesu. V uvedeném případě se opět jedná spíše o neformální, měkkou podobu, byť subjektivně může být aktérem vnímána jako tvrdý adaptační tlak, vzhledem k např. mocenské nerovnováze a faktické absenci alternativních východisek.

Ohledně zmíněné dobrovolnosti platí, že subjekty horizontálních vztahů mohou, ale také nemusí jednat dobrovolně. Nedobrovolně (tedy pod vlivem adaptačního tlaku) jedná aktér, který není ke změně doslova tlačěn, ale mění se např. kvůli výhodnosti nebo vlastním vnitřním pravidlům, která omezují volbu jiného postupu.²³ Z toho vyplývá, že dobrovolnost a adaptační tlak se u horizontální evropeizace vzájemně doplňují. Jinými slovy, tam kde končí dobrovolnost v jednání aktérů, začíná adaptační tlak v širším pojetí.²⁴

Samotné změně ještě předchází účast zprostředkujících faktorů a veto bodů (Risse, Cowles, Caporaso 2001b: 9), tedy faktorů usnadňujících, resp. omezujících změnu, typicky se jedná např. o institucionální kulturu (Börzel 1999: 575). Tyto faktory se týkají povahy evropeizovaného aktéra a je možné je využít i pro charakteristiku horizontální evropeizace bez nutnosti dalšího upřesnění. Za zmínku zde ovšem stojí postřeh (pro horizontální procesy velmi relevantní), že zprostředkující faktor v rámci jednoho procesu evropeizace, může být subjektem jiných evropeizačních procesů. Na příkladu diskurzu, který je v první fázi evropeizován a následně usnadňuje proces evropeizace, toto demonstrují Moumoutzis a Zartaloudis (2016: 343).

Aktéři

Třetím prvkem jsou aktéři horizontální evropeizace, především jejich souřadný vztah, který nejnvýrazněji určuje horizontální povahu procesu. Souřadnost je třeba chápat tak, že jeden aktér není fakticky nadřazen jinému (opak platí pro vertikální evropeizaci, např. vztah EU – stát). Otázkou je, zda zahrnout i vztahy formálně souřadné, ale mocensky nevyrovnané. Typicky když jeden ze států, ačkoliv je ve formálně stejném postavení jako jeho protějšek, uplatňuje vůči druhému moc, a to díky reálně silnějšímu postavení. Je samozřejmě třeba zdůraznit, že moc je třeba vykládat kontextuálně, v žádném případě se nejedná o statickou veličinu (Adler-Nissen 2016: 96). Pokud bychom nicméně tyto situace eliminovali, mnoho případů by ke zkoumání nezůstalo. Není tak účelné je vyloučit, a to také proto, že není rozhodující, zda jeden aktér může vyvíjet tlak na jiného. Jak bylo uvedeno výše, adaptační tlak může být součástí horizontální evropeizace. To, že je jeho původcem druhý aktér, na tom nic nemění (není nezbytné, aby síla byla autoritativní [Adler-Nissen 2016: 90]). K vzájemnému vztahu aktérů tedy můžeme shrnout, že rozhodující je souřadné (horizontální) postavení a nikoliv otázka, kdo má v dané chvíli mocensky navrch.

Podobně je nutné zvážit případy, kdy aktéři nejsou identičtí (tedy se např. nejedná o dvě města) či dokonce nejsou ani na fakticky stejné úrovni (např. město a kraj, pod nějž dané město nespadá), a přitom mezi nimi neexistuje vztah nadřazenosti a podřazenosti. Ačkoliv se aktéři nebudou nacházet na stejné úrovni, určité vztahy mezi nimi mohou mít

²² Zastáncem pouze „tvrdého“ pojetí adaptačního tlaku je např. Vratislav Havlík (2010).

²³ Analogicky viz „měkké“ pojetí adaptačního tlaku.

²⁴ Absence dobrovolnosti tedy nutně neznamená, že se o horizontální evropeizaci nejedná. Obdobně nelze tvrdit, že veškeré dobrovolné jednání implikuje horizontální evropeizaci (např. předběžná reakce).

horizontální povahu, a to právě proto, že mezi nimi v dané interakci není uplatňována pozice nadřazenosti (opět lze demonstrovat na příkladu, v němž figurují jak města, tak vyšší územní celky či sdružení měst – ačkoliv se jedná o teoreticky nadřazený celek, v daném vztahu může mít stejný „hlas“ jako samostatná města a jeho pozice je tedy fakticky srovnatelná s pozicí města). Z uvedeného vyplývá, že pro určení horizontální evropeizace je třeba chápat souřadnost aktérů právě ve smyslu neexistence vzájemně nadřazeného či podřazeného postavení.²⁵ Do jisté míry podobný a dobře typizovatelný horizontální vztah je pak interakce mezi státními a nestátními aktéry (často fungujícími i jako veto body [Fischer, Sciarini 2013: 1494]). Spolupráce může být iniciována ze strany státních aktérů, kteří sledují následnou výhodu např. při implementaci eurokonformní legislativy.²⁶

Co se týče povahy aktérů, platí pro horizontální evropeizaci v zásadě totéž, co pro evropeizaci obecnou, tedy že aktéři jsou různorodí a mohou mít jak povahu veřejnou (tedy např. parlamenty, obce atd.), tak také soukromou (např. korporace, organizace atd.). V zásadě všeobjímající množina potenciálních aktérů představuje faktor znesnadňující orientaci v dané problematice, tento aspekt konceptu je však nevyhnutelný, neboť se nenabízí žádná možnost omezení šíře potenciálních aktérů.²⁷

Nejčastěji zkoumanými subjekty evropeizace jsou přirozeně státy (např. Bulmer a Radaelli 2013, Vale 2011), proto je vhodné věnovat jim více pozornosti také na tomto místě. Pro úplnost je třeba dodat, že v rámci států samotných může na národní úrovni docházet k horizontální evropeizaci také mezi subjekty, které jsou součástí státu, případně jej reprezentují. Tyto procesy je možné hodnotit jak samostatně, tak je následně vztáhnout na zastřešující celek, tedy stát. V obou případech dochází k horizontální evropeizaci a záleží potom na povaze výzkumu, jaký subjekt (zda stát jako celek či jeho daná součást) bude hodnocen.

Co se týče povahy státu ve vztahu k EU, je třeba dodat, že subjektem horizontální evropeizace mohou být státy jak členské, tak i nečlenské (ty dokonce dle Maggettiho a Gilaridho [2011: 843] spoléhají na horizontální interakci o to více). Procesy, ve kterých figuruje nečlenský stát, mohou souviset např. s rozšiřováním EU či přípravou na členství kdy budoucí členské státy hledají inspiraci v praxi států členských (na příkladu řízení společnosti na tento jev poukazují Ferrero a Ackrill 2016: 892). V jejich zařazení pod horizontální evropeizaci můžeme vycházet z dělení použitého Kern (2009: 3-4), konkrétně myšlenky tzv. externí evropeizace, tedy evropeizace, v níž figuruje externí aktér, resp. aktér ležící mimo EU. Nic nebrání, aby tato externí evropeizace měla horizontální povahu a byla součástí evropeizace horizontální.²⁸

²⁵ Pokud tedy bude nadále v tomto článku použit ve vztahu k vzájemnému postavení aktérů pojem „horizontální“ či „souřadný“ bude tímto rozuměna právě neexistence vztahu nadřazenosti a podřazenosti.

²⁶ V těchto a obdobných případech je nutné rozlišovat jednotlivé vzájemně propojené procesy vertikální a horizontální evropeizace. V uvedeném případě se tak bude jednat o evropeizaci vertikální tam, kde státní aktér vytváří eurokonformní legislativu, tj. změnu přenášenou z nadnárodní úrovně. O evropeizaci horizontální oproti tomu půjde v případě vzájemné interakce státního a nestátního aktéra bez uplatnění mocenského působení. Navázání spolupráce není důsledkem přenosu z nadnárodní úrovně, k přenosu či spolupráci dochází pouze na horizontální úrovni (příčina tohoto procesu nicméně zůstává v činnosti EU, což je podmínkou evropeizace).

²⁷ Je třeba dodat, že pro empirický výzkum tento limit nemá příliš velký význam, neboť při zkoumání horizontální evropeizace v praxi dochází k jasnému zaměření na určitou předem vybranou oblast, a tedy také předem vybraný okruh aktérů, což posunuje otázku neomezeného počtu potenciálních aktérů do sféry teoretizování.

²⁸ Uvedené dělení navíc umožňuje vyčlenit mimo rámec evropeizace integrační procesy, neboť jejich povaha představuje konkrétnější a ve svém cílovém zaměření odlišnou rovinu, kterou není účelné podřazovat pod zákonitosti evropeizace (k odlišení pojmů viz Howell 2004; Matej, Matej 2010).

Pro úplnost je vhodné doplnit předcházející úvahy také o problematiku mezinárodních organizací, kterou lze analogicky dovodit ve smyslu výše zmíněné externí evropeizace. Bude se tedy jednat o shodný proces horizontální evropeizace probíhající na mezinárodní úrovni, s tím rozdílem, že minimálně jeden z účastníků bude mezinárodní organizací (příčemž takto lze uvažovat také o situaci, kdy touto mezinárodní organizací bude EU). Zde můžeme vycházet z principů mezinárodních vztahů, v nichž mezinárodní organizace vystupuje na stejné, tedy horizontální úrovni jako státy.²⁹ Mezinárodní organizace je v takovém případě považována za subjekt mezinárodního práva v zásadě rovnocenný státu, tedy způsobilý s ním vstupovat do horizontálních vztahů, a tedy také způsobilý být subjektem horizontální evropeizace.

Na základě poznatků a úvah uvedených v této kapitole, lze horizontální evropeizaci definovat jako *proces zapříčiněný existencí nebo činností EU, který probíhá mezi souřadnými aktéry a jehož následkem je domácí změna.*

Zdánlivá horizontální evropeizace: evropeizace cyklická a nepravá horizontální evropeizace

V návaznosti na definici horizontální evropeizace je pro její praktické použití vhodné vymezit také procesy, které s ní mohou být nejsnáze zaměnitelné (zdánlivě horizontální). Tato kapitola slouží jako upozornění pro praktickou aplikaci vytvořené definice a zároveň upřesnění hranic horizontální evropeizace. Nejsnáze zaměnitelné jsou dvě skupiny procesů – cyklická evropeizace a nepravá horizontální evropeizace. U obou je možné pozorovat některé prvky horizontální evropeizace (proto snadná možnost záměny), zároveň však průběh těchto procesů má (v prvním případě zcela, ve druhém alespoň smíšeně) vertikální podobu, což nemusí být na první pohled zřejmé.

Cyklická evropeizace

Už z pojmenování cyklické (kruhové) evropeizace vyplývá, že se její průběh neodehrává v jedné rovině. Problematické je právě obtížné oddělení jednotlivých rovin, například časově. Cyklickou evropeizaci lze jednoduše popsat jako evropeizaci vzestupnou a sestupnou probíhající ve vzájemné souvislosti (časové a předmětné).³⁰ Když však oba druhy vertikální evropeizace probíhají zároveň a jsou provázány ve smyslu akce a reakce, může být těžké je odlišit a určit jejich hranice.³¹ Nutno dodat, že rozebrání na jednotlivé dílčí jevy nemusí být vždy nutným cílem, jak poukazuje Wach (2015: 15), komplexní zkoumání cyklických procesů jako předmět třetí generace výzkumu je rozsáhlým tématem samo o sobě, na tomto místě však jde o odlišení od evropeizace horizontální.

²⁹ Zde samozřejmě nepatří vztahy nadřazenosti a podřazenosti v rámci vnitřní struktury organizace, tj. vztahy organizace – členský stát.

³⁰ Na problematiku cyklení naráží např. Ooms (2012: 3), který staví cyklickou evropeizaci jako samostatný typ. Podobně vyčleňuje i obousměrnou evropeizaci, a to jako prostředek evropeizace horizontální (oproti tomu ji jako kombinaci evropeizace sestupné a vzestupné popisuje Vale [2011]).

³¹ Označení „cyklická“ je třeba chápat podobě jako např. politický cyklus, který představuje spirálovitý vývoj, kdy se typově podobné procesy odehrávají v kvalitativně odlišném prostředí a vytvářejí tak spirálu, tvořenou v cyklech se opakujícími procesy.

Cyklický evropeizační proces probíhá tak, že vzory, které jsou přenášeny v rámci evropeizace vzestupné, jsou přijaty na unijní úrovni, kde se internalizují. Následně jsou již jako unijní vzory přenášeny v sestupném procesu na úroveň národní (regionální, soukromou atd.). Opačnou variantu prezentuje např. Saurugger, hovořící o cirkulární evropeizaci a nemožnosti určit stabilní preference domácích aktérů. Z tohoto pohledu dochází na národní úrovni ke změně vyvolané působením EU a tato změna dále ovlivňuje unijní úroveň, kde obnovuje debatu na dané téma (Saurugger 2016: 77). Pro empirický výzkum je podstatný naznačený směr, tedy že při zkoumání domácích změn (jako výsledku sestupné evropeizace) je třeba se zabývat i předcházejícími vzestupnými procesy (jsou-li takové) a hledat původní příčiny změn nikoliv pouze ve vlivu EU, ale také v národní rovině (Saurugger 2016: 78, 80).

Příčinou možné záměny evropeizace cyklické a horizontální je zaměření se pouze na koncové body procesu a nikoliv na jeho průběh. Z vnějšího pohledu se může zdát, že došlo k přenosu jen mezi národní úrovní, ve skutečnosti však přenos nebyl přímý, ale proběhl skrze mezičlánek – EU. Pro rozlišení horizontálního procesu je tak rozhodující určení skutečné cesty změny (viz již zmíněná technika sledování procesu), tedy zda byla přejata přímo na národní úrovni, nebo se stala nejdříve součástí úrovně unijní a až poté se posunula zpět na úroveň národní. Pokud dochází ke změnám pouze u národních aktérů, jedná se o evropeizaci horizontální.

Nepravá horizontální evropeizace

Nepravá horizontální evropeizace je taková, která (na rozdíl od evropeizace cyklické) sice má horizontální znaky, ale do jejího průběhu (např. do jednání aktérů) vstupuje unijní prvek, zejména instituce. Tímto vstupem se přitom rozumí role unijního prvku jako aktivního zprostředkovatele přenosu, který ovlivňuje jeho podobu a obsah.

Pokud EU poskytuje prostřednictvím svých institucí zázemí pro usnadnění komunikace mezi souřadnými aktéry, není horizontální povaha procesů ohrožena,³² neboť definiční znaky jsou zachovány.³³ Jakmile však tato platforma, či formalizovaný kanál komunikace převeze kromě funkce poskytovatele také funkci mediátora či moderátora, vzniká překážka existence pravé horizontální evropeizace.³⁴ Důvodem je mocenský zásah do průběhu evropeizace, díky němuž dochází k ovlivnění podoby evropeizace, resp. výsledné změny. Proces se vyvíjí jiným způsobem, než jak by se odehrával bez přispění unijní instituce. Instituce aktivně formuje výslednou změnu, protože se přímo podílí na průběhu a výsledku procesu.³⁵ Na tomto místě je vhodné uvést na praktickém příkladu obtížně zařaditelné procesy, a to procesy v rámci evropských regulačních sítí (spojující národní regulační úřady). Samotná povaha sítí – tedy oficiální zázemí poskytnuté EU, jak již bylo řečeno, nevyklučuje horizontální evropeizaci. I proto, že se jedná o struktury poměrně heterogenní, vzniklé různým způsobem (někdy z vlastní iniciativy, jindy z iniciativy EU) a různým způsobem operující (různé zapojení

³² Pravidelnou účast EU ve formě poskytnutí způsobů a cest horizontální evropeizaci předpokládají např. Abels a Kobusch (2010: 14).

³³ Proces se odehrává pouze v souřadné rovině a změna neprochází více fázemi.

³⁴ Podobně se vyjadřuje např. Ooms (2012: 59), podle něhož probíhá přenos v rámci horizontální evropeizace nezávisle na vlivu EU. Opačný názor zastává např. Howell (2004: 12), který považuje aktivní zapojení unijní instituce za podmínku existence evropeizace.

³⁵ Např. využití posílené spolupráce mezi členskými státy – horizontální dohoda mezi státy je prováděna skrze instituce a unijní právo.

EU, míra institucionalizace [Maggetti, Gilardi 2011: 834]), je třeba se zaměřit na konkrétní procesy. Pokud se tedy např. jedná o rozhodnutí Komise procesované těmito strukturami směrem k národním úřadům (tj. zasahující do jejich vzájemných dohod), nepůjde o horizontální evropeizaci. Naopak ve chvíli, kdy národní úřady typicky sladují postupy a přenášejí informace, zkušenosti atd. pouze mezi sebou, jedná se o evropeizaci horizontální.³⁶

Pro účely rozpoznání zásahu unijního aktéra je v tomto případě třeba použít konkrétnější test než pro rozpoznání samotné evropeizace (tj. nestačí se ptát, zda by taková situace nastala bez existence EU). Prvním způsobem je zkoumání konvergence mezi unijní a národní úrovní – jakmile v rámci zkoumaného procesu dochází ke sblížení národní a unijní úrovně (v rámci relevantní časové a předmětné souvislosti), je pravděpodobné, že k zásahu nadnárodní úrovně došlo. Sledování konvergence nicméně nemusí být vždy spolehlivým ukazatelem (i na horizontální úrovni může dojít ke změnám, které vedou nejenom k vzájemné konvergenci, ale také v konvergenci s úrovní unijní), proto je třeba zaměřit se i na konkrétní průběh procesu. V takovém případě je třeba zkoumat pravomoci unijního aktéra, tj. zkoumat, zda má možnost podávat návrhy, měnit aktéry zamýšlenou úpravu, či jinak závazně rozhodovat (a zda této možnosti v daném případě využil). Existence těchto pravomocí implikuje zásah unijního aktéra a vylučuje tak pravou horizontální evropeizaci. Horizontalitu naopak potvrdí absence uvedených pravomocí, případně absence konvergence s unijní úrovní. Co se týče povahy unijního aktéra, pro účely odlišení horizontální evropeizace je vhodné vycházet z dělení naznačeného Maggettim a Gillardim (2011: 834), tj. rozlišení aktérů vytvořených cestou shora (např. směrnici nebo rozhodnutím Komise atp.) nebo zdola (dobrovolné sdružení subjektů).³⁷ Za unijního aktéra, jehož aktivita narušuje pravost horizontální evropeizace, je třeba zpravidla považovat aktéra vytvořeného shora.³⁸ Velice zjednodušeně řečeno je rozhodující, zda unijní aktér nějakým způsobem reprezentoval vůli (zájmy) EU – pokud ano, o pravou horizontální evropeizaci nešlo.

Nepravá horizontální evropeizace tedy spočívá v tom, že do horizontálního procesu zasahuje unijní prvek (instituce), který není původce ani příjemce změny (koncový aktér). Tento prvek aktivně (a do jisté míry z pozice moci, byť třeba pouze organizační) a svým způsobem externě formuje průběh a hlavně výslednou podobu evropeizace. Uvedený typ procesu tak nemůže být označen za čistě horizontální, na druhou stranu však není možné usuzovat ani na čistě vertikální proces. Z tohoto důvodu je vhodnější hovořit spíše o smíšené evropeizaci či lépe horizontální evropeizaci nepravé (neboť obsahuje převážně horizontální znaky).

³⁶ Pro úplnost je ještě třeba dodat, že samotný proces formování sítí (který je z hlediska zkoumání horizontální evropeizace potřeba oddělit od procesů probíhajících v rámci jejich fungování – tj. od samotné spolupráce národních úřadů) nese i některé znaky evropeizace cyklické (viz předcházející podkapitola). Cyklus spočívá v unijním posílení národních regulačních agentur (sestupná evropeizace) a následném vytváření regulačních sítí posílenými agenturami na nadnárodní úrovni (vzestupná evropeizace [Mathieu 2016: 28]).

³⁷ Jedná se samozřejmě o velmi zjednodušené dělení, jako obecný návod pro empirický výzkum jej však lze využít.

³⁸ Příkladem aktéra, který nenarušuje horizontalitu evropeizace, je COSAC. Jedná se o zdola vytvořeného aktéra – na základě dohody parlamentů (ačkoliv je jeho existence následně potvrzena v rámci primárního práva). Zjednodušeně se nejedná o aktéra reprezentujícího výkon (pravo)moci EU. Obdobně je třeba pohlížet na zdola vytvořené aktéry stojící zcela mimo rámec EU (např. federace zájmových skupin), ani jejich činnost není z povahy věci chápána jako (mocenský) zásah unijního aktéra.

Závěr

Snaha položit teoretický základ poměrně nekonzistentně využívanému pojmu horizontální evropeizace byla primárním motivem vzniku tohoto textu. Vzhledem k významové nejednotnosti a nemožnosti vycházet z obecných definic či popisů partikulárních procesů, bylo třeba vycházet z obecných zákonitostí evropeizace, konkretizovaných pro horizontální formu. Východiskem předložené definice tak bylo nejobecnější pojetí evropeizace (nikoliv jedna konkrétní definice), následně byly stanoveny klíčové prvky určující horizontální povahu procesu a zachovávající charakter evropeizace. Díky tomu byla představena definice, která je schopna horizontálně evropeizační procesy odlišit od jiných procesů, ale zároveň není příliš úzká, aby vyloučila některé typy horizontálních procesů.

Kromě vyjasnění obsahu pojmu horizontální evropeizace napomůže samostatná definice také v empirickém výzkumu, a to upozorněním na možnost hledat evropeizaci, která je důsledkem vzájemné výměny mezi státy. Efektivněji mohou být také prováděny srovnávací výzkumy horizontální evropeizace v různých oblastech, zabývající se vzájemným ovlivněním států v důsledku existence EU (komplexnost pojmu je výhodná zvláště tím, že zahrne veškeré dílčí procesy, které by jinak bylo obtížně najít a srovnat v různých oblastech). Úprava konceptu pro jiné sféry pak otevře dveře výzkumům v oblastech, kde horizontálně evropeizační procesy nebyly popsány, neboť v nich neexistují typizované procesy jako ve sféře politik. V samotném rámci horizontální evropeizace pak můžeme srovnávat různé dílčí procesy, a to například z hlediska využitelnosti pro danou oblast, míry úspěšnosti z hlediska konvergence atd. Pod zastřešujícím konceptem horizontální evropeizace budou srovnání lépe uchopitelná, protože budou srovnávány procesy, u nichž je jasný společný základ a vzájemná souvislost.

LITERATURA:

- ABELS, Gabriele; KOBUSCH, Alexander (2010). *Regulation of food safety in the EU: Changing patterns of multilevel governance* [online]. Paper presented at the Conference of the ECPR Standing Group on Regulatory Governance [cit. 2013-08-17]. Dostupné z WWW: <<http://regulation.upf.edu/dublin-10-papers/2F3.pdf>>.
- ADLER-NISSEN, Rebecca (2016). Towards a Practice Turn in EU Studies: The Everyday of European Integration. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 54, no. 1, pp. 87-103.
- BACHE, Ian; BULMER, Simon; GEORGE, Stephen; PARKER, Owen (2015). *Politics in the European Union*. Vyd. 4. Oxford: Oxford University Press.
- BACHE, Ian; MARSHALL, Adam (2004). Europeanisation and Domestic Change: A Governance Approach to Institutional Adaptation in Britain. *Queen's Papers on Europeanization*. Vol. 2004, no. 5, pp. 1-17.
- BECK, Ulrich; GRANDE, Edgar (2007). *Cosmopolitan Europe*. Cambridge: Polity Press.
- BÖRZEL, Tanja A. (1999). Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanization in Germany and Spain. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 37, no. 4, pp. 573-596.
- BÖRZEL, Tanja A. (2002). Member State Responses to Europeanization. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 40, no. 2, pp. 193-214.

- BÖRZEL, Tanja A.; RISSE, Thomas (2003). Conceptualising the Domestic Impact of Europe. In FEATHERSTONE, Kevin; RADAELLI, Claudio M. (eds.). *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, pp. 57-82.
- BRUNO, Isabelle; JACQUOT, Sophie; MANDIN, Lou (2006). Europeanization through its instrumentation: benchmarking, mainstreaming and the open method of co-ordination... toolbox or Pandora's box? *Journal of European Public Policy*. Vol. 13, no. 4, pp. 519-536.
- BULLER, Jim; GAMBLE, Andrew (2002). Conceptualising Europeanization. *Public Policy and Administration*. Vol. 17, no. 2, pp. 4-24.
- BULMER, Simon (2007). Theorizing Europeanization. In GRAZIANO, Paolo; VINK, Maarten (eds.). *Europeanization: New Research Agendas*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 46-58.
- BULMER, Simon; LEQUESNE, Christian (2013). *The member states of the European Union*. New York: Oxford University Press.
- BULMER, Simon; RADAELLI, Claudio M. (2013). The Europeanization of Member State Policy. In BULMER, Simon; LEQUESNE, Christian (eds.). *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, pp. 357-383.
- BRÜGGEMANN, Michael; KLEINEN-VON KÖNIGSLÖW, Katharina (2009). 'Let's Talk about Europe': Why Europeanization Shows a Different Face in Different Newspapers. *European Journal of Communication*. Vol. 24, no. 1, pp. 27-48.
- COLOMB, Claire (2007). The Added Value of Transnational Cooperation: Towards a New Framework for Evaluating Learning and Policy Change. *Planning, Practice & Research*. Vol. 22, no. 3, pp. 347-372.
- CRIADO, Ignacio J. (2009). Europeanization of eGovernment Policy. Institutional Mechanisms and Implications for Public Sector Innovation. *Information Polity*. Vol. 14, no. 4, pp. 299-314.
- DANČÁK, Břetislav; FIALA, Petr; HLOUŠEK, Vít (2005). *Evropeizace: Nové téma politologického výzkumu*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- EXADAKTYLOS, Theofanis; RADAELLI, Claudio M. (2009). Research Design in European Studies: The Case of Europeanization. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 47, no. 3, pp. 507-530.
- FEATHERSTONE, Kevin; RADAELLI, Claudio M. (2003). *The politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press.
- FERRERO, Idoia F.; ACKRILL, Robert (2016). Europeanization and the Soft Law Process of EU Corporate Governance: How has the 2003 Action Plan Impacted on National Corporate Governance Codes? *Journal of Common Market Studies*. Vol. 54, no. 4, pp. 878-895.
- FISCHER, Manuel; SCIARINI, Pascal (2013). Europeanization and the inclusive strategies of executive actors. *Journal of European Public Policy*. Vol. 20, no. 10, pp. 1482-1498.
- GARAVOGLIA, M. (2011). Democracy in Europe: Politicizing Champions for the European Public Sphere. *IAI Working Papers* [online]. Vol. 11, no. 14 [cit. 2013-01-15]. Dostupné z WWW: <<http://pubblicazioni.iai.it/pdf/DocIAI/iaiw1114.pdf>>.
- GOETZ, Klaus H.; HIX, Simon (2001). *Europeanised Politics? European Integration and National Political Systems*. London: Frank Cass.
- GRAZIANO, Paolo; VINK, Maarten (2013). Europeanization: Concept, Theory and Methods. In BULMER, Simon; LEQUESNE, Christian (eds.). *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, pp. 31-54.
- GRAZIANO, Paolo; VINK, Maarten (2007). *Europeanization. New Research Agendas*. London: Palgrave Macmillan.

- GROSSMAN, Emiliano (2006). Europeanization as an Interactive Process: German Public Banks Meet EU State Aid Policy. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 44, no. 2, pp. 325-48.
- HANG, Nguyen Thi Thuy (2011). Europeanization: Simply a Top-down Process? *Marmara Journal of European Studies*. Vol. 19, no. 1, pp. 135-151.
- HAVERLAND, Markus. (2005). Does the EU Cause Domestic Developments? The Problem of Case Selection in Europeanization Research. *European Integration online Papers* [online]. Vol. 9, no. 2 [cit. 2016-01-03]. Dostupné z WWW: <<http://eiop.or.at/eiop/pdf/2005-002.pdf>>.
- HAVLÍK, Vratislav (2010). Evropeizace při absence adaptačního tlaku. *Politologický časopis*. Vol. 17, no. 3, pp. 242-256.
- HLOUŠEK, Vít; HOMOLOVÁ, Eva (2012). Teritoriální pakty zaměstnanosti – horizontální evropeizace na česko-rakouském příkladu. *Středoevropské politické studie* [online]. Vol. 14, no. 4, pp. 474-500 [cit. 2013-10-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=546>>.
- HOWELL, Kerry E. (2002). *Developing Conceptualizations of Europeanization and European Integration: Mixing Methodologies* [online]. ESRC Seminar Series/UACES Study Group on the Europeanization of British Politics [cit. 06-11-2013]. Dostupné z WWW <<http://aei.pitt.edu/1720/1/Howell.pdf>>.
- HOWELL, Kerry E. (2004). *Developing Conceptualisations of Europeanization: Synthesising Methodological Approaches* [online]. Queen's Papers on Europeanization. Vol. 3 [cit. 2013-08-05]. Dostupný z WWW: <<http://ideas.repec.org/p/erp/queens/p0044.html>>.
- Horizontal Europeanization (nedatováno). An emerging social entity between national and global scales [online; cit. 2014-09-05]. Dostupné z WWW: <<http://www.horizontal-europeanization.eu/en>>.
- KERN, Kristine (2007). *When Europe Hits City Hall: The Europeanization of Cities in the EU Multi-level system* (koncept). Paper submitted for presentation at the 2007 Biennial Conference of the European Studies Association in Montreal [online; cit. 2013-11-08]. Dostupný z WWW: <<http://aei.pitt.edu/7933/1/kern-k-06h.pdf>>.
- KERN, Kristine (2009). *Europeanization, Policy Transfer, and Path Dependency of Elder Care System* (koncept). Paper submitted for presentation at the EUSA Eleventh Biennial International Conference in Los Angeles [online; cit. 2013-11-08]. Dostupný z WWW: <http://www.unc.edu/euce/eusa2009/papers/kern_11F.pdf>.
- KNILL, Christoph; LEHMKUHL, Dirk (2002). The National Impact of European Union Regulatory Policy: Three Europeanization Mechanism. *European Journal of Political Research*. Vol. 41, no. 2, pp. 255-280.
- KNILL, Christoph; LENSCHOW, Andrea (2005): Compliance, Competition and Communication: Different Approaches of European Governance and their Impact on National Institutions. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 43, no. 3, pp. 583-606.
- KNILL, Christoph; TOSUN, Jale; BAUER, Michael W. (2008). *Neglected faces of Europeanization: The Differential Impact of the EU on the Dismantling and Expansion of Domestic Policies* [online]. Chair of Comparative Public Policy and Administration, Working Paper 02/2008 [cit. 2015-11-02]. Dostupný z WWW: <https://kops.uni-konstanz.de/bitstream/handle/123456789/4046/WorkingPaper2008_02.pdf?sequence=1>.
- KOOPMANS, Ruud; ERBE, Jessica (2004). Towards a European Public Sphere? Vertical and Horizontal Dimension of Europeanized political communication. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. Vol. 17, no. 2, pp. 97-118.

- LADRECH, Robert (1994). The Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 32, no. 1, pp. 69-88.
- LADRECH, Robert (2005). The Europeanization of Interest Groups and Political Parties. In BULMER, Simon; LEQUESNE, Christian (eds.). *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, pp. 317-337.
- LADRECH, Robert (2010). *Europeanization and National Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- LADRECH, Robert (2013). Europeanization and Political Parties. In BULMER, Simon; LEQUESNE, Christian (eds.). *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, pp. 313-332.
- MAGGETTI, Martino; GILARDI, Fabrizio (2011). The Policy-making Structure of European Regulatory Networks and the Domestic Adoption of Standards. *Journal of European Public Policy*. Vol. 18, no. 6, pp. 830-847.
- MATEI, Lucica; MATEI, Ani (2010). *The Economic and Social Impact of Public Administration Europeanization* [online]. Munich Personal RePEc Archive Paper 24267 [cit 2016-07-28]. Dostupné z WWW: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/24267/1/MPRA_paper_24267.pdf>.
- MATHIEU, Emmanuelle (2016). When Europeanization Feeds Back into EU Governance: EU Legislation, National Regulatory Agencies, and EU Regulatory Networks. *Public Administration*. Vol. 94, no. 1, pp. 25-39.
- MAU, Steffen; MEWES, Jan (2012). Horizontal Europeanization in Contextual Perspective: What Drives Cross-borders Activities within the European Union. *European Societies*. Vol. 14, no. 1, pp. 7-34.
- MOUMOUTZIS, Kyriakos (2011). Still Fashionable Yet Useless.? Addressing Problems with Research on the Europeanization of Foreign Policy. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 49, no. 3, pp. 607-629.
- MOUMOUTZIS, Kyriakos, ZARTALOUDIS, Sotirios (2016). Europeanization Mechanisms and Process Tracing: A Template for Empirical Research. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 54, no. 2, pp. 337-352.
- OLSEN, Johan P. (2002). The Many Faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 40, no. 5, pp. 921-952.
- OOMS, Erik (2012). International cooperation in the implementation of the Territorial Agenda 2020 in the Benelux [online]. Karlskrona: Blekinge Institute of Technology. Vedoucí diplomové práce Jan-Evert Nilsson [cit. 2013-08-31]. Dostupné z WWW: <<http://bth.diva-portal.org/smash/get/diva2:831043/FULLTEXT01.pdf>>.
- PANKE, Diana (2012). Process Tracing: Testing Multiple Hypotheses with a Small Number of Cases. In EXADAKTYLOS, Theofanis; RADAELLI Claudio M. (eds.). *Research Design in European Studies. Establishing Causality in Europeanization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 125-140.
- QUAGLIA, Lucia (2009). The 'British Plan' as a Pace-Setter: The Europeanization of Banking Rescue Plans in the EU? *Journal of Common Market Studies*. Vol. 47, no. 5, pp. 1063-1083.
- RADAELLI, Claudio M. (2004). Europeanization: Solution or Problem? *European Integration online Papers* [online]. Vol. 8, no. 16 [cit. 2013-08-05]. Dostupné z WWW: <<http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm>>.
- RADAELLI, Claudio M. (2009). Measuring policy learning: regulatory impact assessment in Europe. *Journal of European Public Policy*. Vol. 16, no. 8, pp. 1145-1164.

- RADAELLI, Claudio M. (2012). Europeanization: The Challenge of Establishing Causality. In EXADAKTYLOS, Theofanis; RADAELLI Claudio M. (eds.). *Research Design in European Studies. Establishing Causality in Europeanization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 1-16.
- RISSE, Thomas; COWLES, Maria G.; CAPORASO, James A. (2001a). *Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change*. New York: Cornell University Press.
- RISSE, Thomas; COWLES, Maria G.; CAPORASO, James A. (2001b). Europeanization and Domestic Change: Introduction. In RISSE, Thomas; COWLES, Maria G.; CAPORASO, James A. (eds.). *Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change*. New York: Cornell University Press, pp. 1-20.
- SAURUGGER, Sabine (2016). Sociological Approaches to the European Union in Times of Turmoil. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 54, no. 1, pp. 70-86.
- SCHMIDT, Vivien A. (2013). The Europeanization of National Economies? In BULMER, Simon; LEQUESNE, Christian (eds.). *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, pp. 408-436.
- TÖLLER, Annette E. (2012). Causality in Quantitative Approaches. In EXADAKTYLOS, Theofanis; RADAELLI, Claudio M. (eds.). *Research Design in European Studies. Establishing Causality in Europeanization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 44-63.
- VALE, Richard. J. (2011). Is ‚Europeanization‘ a Useful Concept? *E-international relations* [on-line; cit. 2013-08-13]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-ir.info/2011/01/17/is-%E2%80%98europeanization%E2%80%99-a-useful-concept/>>.
- WACH, Krzysztof (2015). Conceptualizing Europeanization: Theoretical Approaches and Research Designs. In STANEK, Piotr; WACH, Krzysztof (eds.). *Europeanization Processes from the Meso-economic Perspective: Industries and Policies*. Kraków: Cracow University of Economics, pp. 11-23.
- WONG, Reuben; HILL, Christopher (2011). Introduction. In WONG, Reuben; HILL, Christopher (eds.). *National and European Foreign Policy: Towards Europeanization*. New York: Taylor & Francis. pp. 1-18.
- ZEMANOVÁ, Štěpánka (2007). Výzkum evropeizace – aktuální problémy a perspektivy. *Mezinárodní vztahy*. Vol. 42, no. 4, pp. 29-51.